

Chovná polyandrická skupina vazů velkých ve vnitřní expozici

U původně chovaných jedinců v Zoo Brno se období toku projevvalo pouze velmi slabým pelicháním

První odchov vazy velkého v Zoo Brno *Coracopsis vasa*

Pro ty, kdo neznají vazy, nutno ze začátku zmínit, že se jedná opravdu o papoušky spíše pro úzkoprofilovější chovatele, protože tato skupina nemá žádné pestré barvy – zástupci rodu *Coracopsis* jsou všichni „nudně“ černí. Současný systém rozoznává tři druhy – vazu velkého (*Coracopsis vasa*; poddruhy *comorensis* a *drouhardi*), malého (*C. nigra*; poddruhy *nigra*, *libis* a *sibilans*) a seychelského (*C. barklyi*). Vaza malý i vaza velký žije na Madagaskaru. Vaza velký se ale nevyskytuje ve vnitrozemí ostrova a navíc žije i na Komorských ostrovech. Vaza seychelský se vyskytuje pouze na dvou ostrovech souostroví Seychely (Praslin, Curieuse). Pouze vaza seychelský je podle IUCN hodnocen jako *Vulnerable* (zranitelný) s populací nepřesahující 600 jedinců, proto pro něj v jeho domovině existuje záchranný program. Ten se ovšem dlouhodobě potýká s nedostatkem financí. Zbylé dva druhy jsou v kategorii *Least Concern* (méně dotčený).

Vaza velký je po vyhubení papouška širokozobého (*Lophopsittacus mauritianus*), který do 17. století žil na Mauritiu, největším africkým druhem papouška. Ve volné krajině obývá lesy, křoviny a savany Madagaskaru a Komorských ostrovů. Vyskytuje se od pobřeží oceánu do 1 000 m nad mořem. Jeho potravu tvoří především semena, ovoce, dužnaté a šťavnaté výhonky stromů, květy, pupeny, listy, kořínky a hlízy. Především v období dozrávání plodin se shlukuje do hejn, která se mohou z lesů přesouvat na savany za

pastvou, přičemž navštěvují i rýžové, prosné, kukuřičné a čirokové plantáže. V zemědělské krajině tak může způsobovat škody na plodinách, proto jej místní domorodci loví. Úkryt nachází v národních parcích, kde bývá zvědavý a přibližuje se k lidem. Mimo parky je velmi plachý.

U vazů existuje pohlavní dvojtvarnost mimo reprodukční období pouze v hmotnosti – samice mohou být až o 25% těžší než samci a na rozdíl od jiných papoušků jsou právě samice tím dominantním pohlavím. Výzkumy jejich etologie prokázaly, že ptáci žijí v polyandrickém seskupení, kdy jedna samice může mít od tří do osmi partnerů. Samotné páření může být buď velmi krátké v horizontu sekund, nebo může trvat i více než 30 minut a během této doby je samice doslova svázána se samcem pomocí vychlípené kloaky (literatura ji označuje přímo za hemipenis). Inkubace 2–5 vajec probíhá pouze 18–20 dní, což je u papoušků jejich velikosti extrémně krátká doba. Mláďata se opeří do pěti týdnů a vylétnou z hnízda. Pohlavní dospělosti dosahují mezi třetím a čtvrtým rokem a dožívají se až padesáti let.

Celosvětová populace vazů v zoologických zahradách není příliš velká – u vazy velkého registruje databáze zoologických zařízení ZIMS k roku 2019 celkem 128 ex (63.50.15), u vazy malého je to potom pouze 36 ex (18.18.0), přestože server www.ararana.cz udává, že v soukromých chovech je vaza malý častějším druhem. Většina jedinců žije v Evropě. Vaza seychelský

není pravděpodobně chován v žádné instituci.

V Zoo Brno jsou tyto ptáci chováni již téměř 20 let. První pár vazy velkého přišel ze Stuttgartu už v roce 2000. Jednalo se o jedince odchované v zajetí. Mnoho let žili v Brně, aniž by bylo v jejich chovu dosaženo významných výsledků. Zpětné systematické záznamy o těchto jedincích se mi podařilo dohledat až od roku 2010, kdy chovatelé zapisovali jemné projevy epigamního chování. Avšak nepodařilo se mi najít jakékoliv indicie o tom, že by jedinci přišli do silného toku včetně pro ně tak typického pelichání. Teprve v roce 2012 psali chovatelé do deníku o jemném pelichání hlavy u samice a vzájemném krmení. Nenašel jsem také žádné informace o tom, že by samice kladla byt neoplozená vejce.

Když jsem v roce 2013 nastoupil na post kurátora, jednou z prvních věcí, kterou jsem začal postupně dělat v celé ptačí kolekci, byla revize pohlaví. Údajům, které jsem měl k dispozici, jsem totiž příliš nevěřil. Právě vazové byli jedním z druhů, kde jsem si určením pohlaví nebyl vůbec jistý už s přihlédnutím k faktu, že chování ptáků vůči sobě navzájem bylo velmi neutrální a škála jejich etologických projevů byla až překvapivě nízká. Ptáci poněkud netečně sedávali v expozici a hleděli jeden na druhého bez významných reakcí. Revize pohlaví byla značně problematická, neboť první výsledky prokázaly, že máme v kolekci dva samce. Jeden z nich byl se Zoo Beauval v roce 2014 vyměněn za samici. Spojili

Vazové v naší zoo odchovali mláďata ve společné expozici s odchovávajícími osináký africkými (*Atherurus africanus*)

Temperament a apetýt samice byl v průběhu odchovu téměř bez hranic

jsme ji se zbylým zvířetem a snažili se ptáky motivovat k hnízdění. Spojování proběhlo bez jakýchkoliv problémů a samice se vůči svému partnerovi chovala více než vstřícně. Postupem času se ptáci začali krmit a první páření bylo pozorováno 22. 02. 2015. Na jeho základě jim byly nainstalovány hnízdní budky. O rok později, 06. 07. 2016, našla chovatelka ve venkovní voliére na zemi vajíčko bez jakýchkoliv dalších souvislostí. V průběhu roku 2016 sílil tok společně s veškerými hlasovými projevy. V červenci jsme zaznamenali pelichání u obou ptáků v oblasti hlavy, což v nás vyvolalo další pochyby o správnosti určení pohlaví. Provedli jsme tedy další revizi, díky které jsme zjistili, že oba ptáci jsou samice, a první určení pohlaví bylo zjevně chybné.

V mezidobí jsem začal zároveň hledat v literatuře více informací o polyandrii vazů. Ovšem v mém okolí nebyl nikdo, kdo by vazy choval či dokonce odchovával v hejnu. Rozhodl jsem se začít experimentovat a vložil jsem veškeré úsilí do shánění samců pro obě naše samice. Ovšem získání většího počtu samců vypadalo dost složité už s přihlédnutím k faktu, že celoev-

ropská populace měla v té době dost vyrovnaný pohlavní poměr. V druhé polovině roku 2017 se mi podařilo přes Zoo Newquay sehnat kontakt na jednu britskou nestátní neziskovou organizaci, která se zabývala konfiskací zvířat z krachujících soukromých zoologických zahrad a jejich následným umístováním ve vhodných zařízeních po Evropě. Tato organizace nám nabídla transfer celého chovného hejna vazů z uzavřené Zoo Tropical Wings, avšak s podmínkou, že musíme vzít všechny jedince (v té době 4.2 + odchované mláďe – samice). Po vyjednávání se nám podařilo domluvit, že odchovanou samici umístí v náhradním zařízení a my přivezeme do Brna zbytek ptáků. Do Tropical Wings jsme poslali rozměry a fotografie vnitřní a vnější ubikace, abychom se ujistili, že je pro skupinu dostatečně veliká (pozn. vnitřní ubikace v Zoo Brno mají cca 3 × 2 × 2,5 m a vnější voliéry cca 6 × 3 × 6 m). Pracovníci Tropical Wings nás pouze upozornili, že v době toku mohou obě samice útočit na samce a je nutné ohlídat, aby samcům neublížily.

V mezidobí bylo také nutné se domluvit se Zoo Wroclaw, kam jsme museli poslat obě naše původní samice,

abychom uvolnili novým ptákům expozici.

Kolegyně, která spravuje kolekci savců, měla v té době pár osináků afrických (*Atherurus africanus*), který potřebovala umístit, a tak s lehkými obavami jsem přistoupil na variantu, že by vazové mohli expozici sdílet s tímto africkým dikobrazočelistným hlodavcem. Avšak osináci museli do expozice přijít ještě před příchodem vazů, abychom nově přichozí ptáky nevystavovali zbytečně zdvojenému stresu. Zároveň obecně savcům příliš nevěřím při jejich zkoumavosti, takže jsem chtěl nechat pár dní rezervu, abychom zjistili, kudy všude budou chtít osináci z expozice utíkat, případně ji demolovat. Naštěstí se chovali velmi způsobně a od začátku s nimi nebyly příliš velké problémy.

Konečně přišel den D – 28. 01. 2018, kdy jsme přivezli naše nové vazy – samice Anju a Nikitu a samce Fabrice, Norberta, Odena a Rakota. Obě samice a samci Fabrice a Norbert pravděpodobně pocházejí ještě z odchytu, neboť jejich původ se nám dohledat nepodařilo. Oden a Rakoto se narodili v roce 2010 v Zoo Newquay a u zbylých ptáků víme, že jsou starší pěti let.

Vypelichaná samice vazy velkého Nikita – finální stádium

Finální stádium pelichání u samců nevypadalo také obzvláště vábně

Vazům velkým jsme nabídli celkem tři budky – dvě s šestiúhelníkovým a jednu se čtvercovým půdorysem – šestiúhelník vyhrál

Detail zduřelé kloaky vazy velkého v průběhu toku

Zvířata měla na rozdíl od našich původních vazů poněkud odlišnou krmnou dávku – naši ptáci byli zvyklí na směs ovoce a zeleniny a zrninovou směs Deli Natur 60 (+ klíčené zrní v období reprodukce), ptáci z Velké Británie měli v krmné dávce kromě zrnin, ovoce a zeleniny také granule Versele Laga a Nutribird. Bylo tedy nutné postupně krmnou dávku sjednotit. Ptáci byli sice na začátku všichni velmi ostýchaví, ale nakonec se je podařilo rozkrmnit. Velmi pozitivně také reagovali na vařenou zeleninu, avšak např. granulím pro papoušky značky Beokorrel nevěnovali žádnou pozornost.

V dubnu se poprvé odvážili do venkovní voliéry. Po letech držení vazů v zajetí jsem byl najednou překvapen, jak širokou škálou etologických projevů vazové disponují. Ptáci se ve voliére chovali velmi živě, jeden před druhým se předváděli a expozice náhle ze své pustoty výrazně ožila. Navíc osináci zaplnili spodní patro vnitřní ubikace a nenechali vazy příliš zahálet. Využili jsme toho, že ptáci začínají pobývat venku, abychom jim dovnitř nainstalovali celkem tři hnízdní budky. Jednu kvádrového tvaru se čtvercovým půd-

rysem a další dvě jsme připravili po dohodě s vrchní chovatelkou z Tropical Wings s šestiúhelníkovým půdorysem (viz fotografie). Všechny tři jsme umístili do expozice. Ptáci začali budky okukovat velmi záhy a Nikita v jedné z nich začala trávit více času. Zároveň jsme v průběhu druhé půlky dubna u samic zaznamenali již správné pelichání hlavy a také první páření. Všem jedincům v období rozmnožování také silně zduřely kloaky.

Předkládané vaječné míchanici, máčenému zrní ani vajíčku nevěnovali příliš velkou pozornost, přesto jsme s krmením neustali. Koncem května se konečně dostavil kýžený výsledek – první vajíčko 28. 05., s odstupem po něm druhé a třetí. Nikita pevně seděla. Nikdy jsme v budce nepozorovali sedět žádného ze samců – vždy inkubovala sama.

Kolem půlky června došlo k náhlému úhynu Anji. Stalo se tak bez jakýchkoliv předchozích příznaků agrese či případného onemocnění. O příčině úhynu jsem se toho bohužel moc nedozvěděl – kadaver samice byl nalezen na zemi a všežraví osináci nám jej přenechali v ne příliš použitelném stavu. Následná pitva nepotvrdila žádnou

závažnou infekci. Jedná se pouze o moji soukromou spekulaci, ale s ohledem na poznámky pracovníků z Tropical Wings mne pouze napadá, že pokud v té době Nikita zahnízдила, je možné, že přítomnost Anji v expozici jí vadila natolik, že ji v nestřeženém okamžiku napadla a zabila. Ovšem nemohu tuto domněnku nijak potvrdit. Přestože hejno přišlo z Velké Británie jako sžitě, je možné, že přechod do nového prostředí mohl pozměnit interakce mezi jednotlivými jedinci a tudíž ve výsledku i model jejich chování. Každopádně s ohledem na výše popsané skutečnosti bych se asi v chovu vyvaroval držení více samic ve společné voliére, pokud nebude opravdu dost veliká.

Po zdárné inkubaci jsme 18. 06. objevili v budce dvě čerstvě vylíhlá mláďata. Třetí se vylíhlo o den později. Nikita si budku velmi intenzivně hlídala a při přiblížení chovatele varovala velmi hlasitým křikem. Teritoriálně se ptáci chovali také vůči osinákům, které mnohdy vyhnali z jejich vlastní misky se zeleninou. Přesto odchov probíhal bez problémů a nebylo nutné do něj zasahovat. Mláďata se začala postupně opeřovat kolem začátku července. V průběhu odchovu ptáci bez pro-

Rozdíl v pelichání mezi samcem a samicí vazy

Detail hlavy samice a samce vazy

Mláďata vazů v hnízdní budce v průběhu opeřování

Mládě vazy první den na obhlídce okolního světa

blémů přijímali krmenou dávku, avšak odmítali vaječnou míchanici a preferovali vařené vejce.

Nikita v průběhu léta kompletně na hlavě dopelichala. Zároveň barva její kůže přešla z jemně růžové až do oranžovožluté. Ve finálním stádiu byla svou vizáží velmi podobná kondoru krocanovitému. Zajímavější bylo ale pelichání u samců. Zatímco Nikita na těle pelichala pouze spoře, všichni samci vypadali, jako by je někdo prohnal nejdříve pračkou a pak sekačkou na trávu. Chvillemi jsem měl pocit, zdali jsou zdravotně zcela v pořádku. Literatura také udává, že barva peří díky redistribuci melaninu se může z černé zbarvit až dohněda, avšak tento jev jsem u žádného z jedinců v Zoo Brno nikdy nepozoroval. Taktéž samice údajně samce k jejímu nakrmení láká pro ni specifickými zvuky, což se mi zatím nepodařilo pozorovat.

S růstem mláďat spotřebovávala Nikita čím dál tím více krmení. Protože mláďata krmila v budce sama, museli se všichni čtyři samci vystřídat v krmení jí samé. Pozornost samců si dokázala vynutit – obtěžovala je tak dlouho, až jí poskytli krmení z volete. U papoušků jsem zvyklý většinou na velmi jemně

krmení, takže ve mně toto pozorování pouze utvrdilo dojem, proč každá samice potřebuje více samců – jednoduše málokterý vystačí její neúnavnosti. Strídavě obtěžovala pokaždé jiného ze samců, nejvíce jsme však pozorovali krmení ze strany toho, který byl úplně nejopelichanější. Zároveň jsme v období odchovu zaznamenali další páření. S nadsázkou lze říct, že pokud jde o krmení a páření, temperament a apetýt samice byl skutečně bezbřehý. Při samotném předávání potravy ze zobáku do zobáku byla intenzita, s jakou se Nikita zaklesla zobákem do některého ze samců a kvedlala s ním jako zběsilá ve snaze vymámit z jeho hrdla co nejvíce potravy, až neuvěřitelná.

Během odchovu malých vazů jsme se zároveň dočkali ve spodním patře expozice také mláďete u osináka afrického. Oba dva druhy byly tedy schopny nejen nekonfliktního společného soužití, ale navíc i reprodukce v jedné prostoře.

Na začátku srpna jedno z mláďat poprvé vyhlédlo z budky a následujícího dne vylezlo do vnitřní ubikace. O pár dní později se za ním odvážila i zbylá mláďata a do týdne obhlédla také venkovní voliériu. Stále byl ale

problém, aby se vrátila zpět, a navečer je chovatelé museli odchytávat a vracet. V té době jsme mláďatům také odebrali krev k určení pohlaví – výsledek byl 2.1. V tomto období bylo možné pozorovat zároveň mláďata i samici, jak v jeden moment najednou žebrají na jednom samci krmení.

Koncem srpna sice bohužel došlo k úhynu mladé samice, ale oba samci se velmi pěkně rozežrali a dorostli do plné velikosti. Začátkem roku 2019 jsme se dohodli se Zoo Zagreb a Zoo Dvůr Králové na chovatelském managementovém opatření – Zagreb, který měl do té doby 1.1, poslal svého samce do Dvora Králové. Oba naši samci odešli do Zagrebu, kde vytvořili s jejich samicí chovné trio. Pevně věřím, že mi kolegové ze Zagrebu brzy sdělí své zkušenosti s chovem vazů v polyandrické skupině. Jsem rád, že druh, který byl v Brně několik let držen bez viditelných úspěchů, se podařilo rozmnožit a budu o to radši, pokud budeme mít možnost tento úspěch opakovat.

RNDr. Petr Suvorov, Ph.D.
kurátor ptáků Zoo Brno
suvorov@zoobrno.cz

Foto: autor

Když mláďata vylétla z hnízda, bylo mnohdy možné pozorovat v jeden moment samici a mládě žadonící o potravu u jednoho samce

Vnější voliériu vazů v Pavilonu exotů